

frojd i sloboda govora

džoel švarc

U ovom eseju razvijam psihanalitičku odbranu slobode govora koja je implicirana u Frojdovim (S. Freud) radovima; pre svega u njegovim raspravama o verbalnim omaškama i šalamu. Frojd je zastupao gledište da sloboda govora pomaže ljudima tako što im pruža bezopasnu odušku za agresiju, sugerujući kako je agresiju bolje izraziti — i to rečima a ne nasilničkim delom — nego je sasvim potisnuti. Psihanalitička odbrana slobodnog govora pokazuje sklonost ka različitim strategijama slobode, koje su, međutim, parcialne budući da su apolitične, one naglašavaju emocionalno samoizražavanje govornika, nasuprot racionalnom ubedivanju slušalaca. Intelektualni korenji savremene zaokupljenosti slobodom izražavanja, (nasuprot „slobodi govora“) mogu se naći kod Frojda: usresrediti se na slobodu izražavanja znači ignorisati kvalitativne razlike između različitih formi samoizražavanja i zanemariti specifično politički karakter govora.

Sigmund Frojd je uglavnom bio apolitičan i to kako u životu tako i u svom radu;¹ u onoj meri u kojoj je imao politička uverenja, sebe je opisivao kao liberala.² Nameravam ovde da, sugerisem, bar što se tiče jednog značajnog političkog pitanja — slobode govora — da Frojdov liberalizam direktno proizilazi iz psihanalitičkih premissa. Usresredujući se, pre svega, na dve Frojdove knjige, čija politička težina nije bila dovoljno uočena [Psihopatologija svakodnevnog života i Šale i njihov odnos prema nesvesnom] ukazuju na psihanalitičke osnove na kojima se zasniva Frojdovo zauzimanje za slobodu govora.

Naravno, glavni Frojdov razlog za pisanje pomenutih knjiga nije bila odbrana slobode govora; on je pre svega želio da proširi naša znanja iz psihologije, a ne da ukaže na moguće političke implikacije koje bi tako prošireno znanje moglo doneti. Pa ipak, brojna Frojdova zapažanja i primedbe, u obe knjige, implicitno zagovaraju slobodu govora. Shodno tome, u ovom eseju ću se usresrediti na liberalističku poziciju koju je Frojd usvojio mada se zadovoljavao da je u intelektualnoj pozadini.

Sloboda govora je bila pitanje od posebne važnosti za Frojda iz sasvim jakog razloga: sam govor je bio i ostao u centru psihanalitičke terapije. Frojd je tvrdio (1890 g. str. 283 „da su reči suštinsko oruđe mentalnog tretmana... (Psihanalitička) nauka nastoji da vratí rečima, bar delić, njihove nekadašnje magijske moći.“

Šta više, Frojd povezuje svoju terapeutsku brigu za govor sa mnogo opštijom brigom da svakom bude dozvoljeno da govori, piše i misli slobodno. Iz ovog razloga, se čini da ga brojne izjave nedvosmisleno stavljaju u tradiciju liberalnih briancija (liberal defenders) intelektualne slobode, kao što su to bili Milton, Spinoza, Lok i Mil. Imajući u vidu Frojdov interesovanja, uopšte ne iznenaduje što se mnoge od tih izjava, izražavaju njegovo uverenje u poželjnost slobodnog

govora o seksu. Na primer, on se zalaže protiv »zaprepašćenosti i užasnosti« za koje očekuje da će ih osetiti njegovi citaci kada saznaju o kakvim seksualnim temama je rastправljao sa svojom pacijentkinjom Dorom, kojoj je u vreme tretmana bilo 18 godina:

»Nema razloga za indignaciju... Čoveku je moguće sa devojkama i ženama da razgovara o seksualnim stvarima svake vrste ne čineći im ništa loše... sve dole dok... privlači poseban način na koji to čini... Najbolji način govorjenja o takvim stvarima jeste biti direkstan i bez socijalnosti; istovremeno, to je metod najviše udaljen od golovčavosti kojom se u „društvu“ base tim istim temama... Telesne organe i procese ja nazivam njihovim tehničkim imenima... ‘appelle un chat en chat.‘ [Freud, 1905e (1901), chap. 1, str. 48]

Slično, i prilikom citiranja iz memoara *Daniela Šrebera*, gde Šreber sebe opisuje kao »ovu osobu što se prepustila da bude j-na,« Frojd (1911c (1910 chap 1; str. 20) napominje, »Ovo izostavljanje slova sam preneo iz *Denkwürdigkeiten* baš kao i sve ostale osobnosti pisanja njihovog autora. Lično ja ne bih video nikakvog razloga da budem tako sramežljiv o ozbiljnim stvarima.« Najzad, ovde je relevantno i Frojdovo objašnjenje razloga zbog koga je dao »ljubavnim instinktima ime seksualni instinkti:«

»Većina ‘obrazovanog’ sveta je ovakvu nomenklaturu smatralo uvredom i svetilo se psihanalitičkom merom, zamerajući joj da je ‘pan-seksualizam’. Svako se kose smatra nečim sramotnim i ponizavajućim za ljudsku prirodu, slobodan je da se koristi nezajmim izrazitom ‘Eros’ i ‘erotika’. I sam sam mogao odmah tako da postupim i sebe poslednjim mnoge opozicije, ali nisam htio, jer neću da činim ustupke prenemaganju (Schwachmütigkeit). Nikada se ne zna kuda vas ta put može odvesti; prvo popustite za reči, a onda, malo po malo, i za supstanču. [Freud, 1921c, chap. 9, str. 91]

Međutim, Frojdova odbrana intelektualnih sloboda proteže se i izvan rasprava o seksualnosti. U stvari, on kritikuje cenzuru koju, on misli, ljudi sebi nameću u vezi mišljenja o njihovoj seksualnosti delimično i zbog toga što se cenzura prostire na druge stvari:

»Kako možemo očekivati od ljudi koji su pod dominacijom prohibicije misli, da dosegnu psihološki ideal, — primat Inteligencije?... Sve dole dok ličnost u ranim godinama nije pod uticajem jedino seksualnih inhibicija misli, već i religioznom inhibiciju i iz ovoga izvedenih inhibicija lojalnosti (to jest, političkim inhibicijama) koje izviru iz nepromišljavanja lojalnosti bosanskog pravu monarha, mi stvarno ne možemo kazati kakva je ta ličnost.« [Freud, 1927c, chap. 9, str. 48]

Da Frojdova odbrana intelektualne slobode cilja i izvan domena seksualne slobode, najjasnije se vidi iz sledećeg: makar što je 1938. Frojd verovao da su „u Sovjetskoj Rusiji... bili dovoljno pametni da (ljudima) daju razumnu kolичinu seksualne slobode“, on ipak kritikuje njihove vede što su im „oduzeli svaku mogućnost za slobodu misli.“ (1938a (1937–9), uvodna napomena i za esej 3, str. 54).

Ovi iskazi ukazuju da Frojd brani intelektualnu slobodu s razloga sličnih onima što su motivisali i ranije pobornike kao što je bio *Džon Stjuart Mil* Frojd, isto kao Mil, ispreda da zagovara slobodu govora i misli da bi olakšao intelektualni napredak individue i ljudske rase — da bi pospešio rast i razvoj ličnosti ka psihološkom idealu, — primat inteligencije. Pa ipak, izmedu Frojda i Mila se oseća značajna razlika u tonu: u osnovi Frojdove hvale poštenom govoru jeste vidljivo neprijateljstvo ili agresivnost usmerena protiv konvencionalnog „društva“.

1. Vidi Eastman (1942, str. 270); „Šta ste vi politički?“ pišao sam. [Freud je odgovorio: „Politici, ja sam bas ništa.«]

2. Vidi Freudovo pismo Arnold Zwei-g-u od 26.11.1930. „Ostajem liberal staroga koga. [Freud i Zweig, 1970, str. 21].

3. Međutim, važno je shvatiti da je analogija samo delimična. Istina je da obje, i psihanalitički pacijenti i prosečne družbe socijalne ličnosti, imaju koristi od ‘izgovaranja stvari’ i od rezultirajućeg praznjenja uznemirujućih emocija; no pacijenti imaju više koristi zato što oni stvari mogu da kuži analitičaru koji je obučen da razlikuje od običnih sagovornika da tunaci njihove iskaze i da im pomognu u razumevanju i bavljenju sa njihovim uznemiravajućim emocijama. Kao što će u daljem tekstu postati jasno, obični članovi društva od slobodnog govorenja dobijaju katarzus; psihanalizu, naravno, ne dobijaju.

4. Vidi CIVILIZACIJU I NJENE MANE. „Ljudi nisu plemenita stvorenja koja žele da budu voljena i koja, u najgorom, mogu sebe da brane ako su napadnuti; naprotiv, oni su stvorenja u čiju instinktivnu baštinu spada i moćan ured agresivnosti. Rezultat je to, da njihov sused za njih nije samo potencijalni pomagač ili seksualni objekat, već i neko ko ih dovodi u kustnju da na njemu zadovolje svoju agresivnost.“ [Freud, 1930a, deo 5, str. 11].

5. Vidi INSTINCTS AND THEIR VICISSITUDES. „Kao odnos prema objektima, mržnja je starija od ljubavi. Ona nastaje iz primordijalnog odbijanja spoljnišnjeg sveta sa njezinim izdvojivom nadržajom, od strane narcisoidnog ega.“ [Freud, 1915c, str. 139].

6. Vidi ‘CIVILIZED’ SEXUAL MORALITY AND MODERN NERVOUS ILLNESS, gde Frojd (1908d, str. 197) kritikuje „lepospasitane slabice koji... se gube u velikoj masi ljudi koja nastoji, mrzvoljno, da sledi uputstva data od jekih individua.“

FILOZOFIJA PSIHOANALIZE

tva, »kukavičkog« pribrežista »sramežljivog« hipokritičnog ili nepoštenog govora. Trojd se očito dići svojom poštenošću, što ga navodi i da izrazi svoju ljutnju prema društvu, a i da najluti društvo usled toga. Za Trojda, čini se na neki način da intelektualna sloboda ne konotira jedino traganje za istinom već i sklonost da se da odukaša nečijoj lichenj agresivnosti i da se obrabi agresivnost drugih. Verujem da je ovo značajno, jer videćemo da je agresija, i s obzirom kako ju je Trojd manifestovao i kako ju je shvatao, centralna za ono što je originalno i psihoanalitično u Trojdrovom odbrani slobode govora i emocije (što se u važnim crtama razlikuje od tradicionalne i intelektualne »Milovskog« odbrane slobode govora i misli).

Da bi se razumele Trojdrove specifične psihoanalitičke osnove za odbranu slobode govora, korisno je početi sa dva iskaza u kojima on i njegov nekadašnji saradnik Brojer (Breuer) objašnjava razloge važnosti govora u psihoanalitičkoj terapiji. U prvom, oni pišu da »jezik služi kao surrogat za radnju; njegovom pomoći neki se afekat može abregavati (to jest, uznenimajuća emocija se može isprazniti) skoro isto tako efikasno (kao i radnjom).« (Freud i Breuer, 1893a, str. 8). Razvilači ovaj stav, u drugom iskušku Brojer dodaje, »izgovaranje stvari je olakšanje.« (Freud i Brojer, 1895d, odeljak 3, sek. 3, str. 21).

Međutim, ovi iskazi su pre svega značajni ne zbog onoga što nam kažu o funkciji govora u okviru psihoanalitičke terapije, već što je Trojdrovo gledanje na socijalnu funkciju običnog govora u nekim crtama liči njegovom gledanju na funkciju govora koji pacijent upućuje svom analitičaru. U društvu, kao i u terapiji, Trojd veruje da »jezik služi kao surrogat za radnju« — »izgovaranje stvari je olakšanje«. Ova uverenja navoda Trojda da konstruiše svoj psihoanalitički argument sugeriraju kako prednosti tako i, u drugom planu, ograničenosti slobode govora. Trojd je bio opisivan kao »veliki oslobođilac... govora« (Marcus, 1975, str. 294); odmeravajući Trojdrov psihoanalitički argument poređenjem sa više tradicionalnih argumentima, namera mi je da razjasnim ovakav opis Trojda i da procenim njegovu adekvatnost. Nadam se, tako, ne samo da će povećati naše razumevanje Trojda, već i naše razumevanje tradicionalnije liberalističke odbrane slobode govora.

PSOVANJE I CENZURA

Frojd sam sugerise analogiju koju sam predložio između funkcije govora u terapeutskim situacijama posebno i u socijalnim situacijama uopšte:³⁾

„Najadekvatnija reakcija [kojom se povišena emocija može umanjiti] uvek je čin. Ali, kako je jedan engleski pisac ostromno primetio, čovek koji je prvi na neprijatelju bacio pogrdnu reč umestu kopila, bio je osnivač civilizacije. Tako je reč zamena za čin i to u nekim okolnostima [napr. ispovaljanje] i jedna zamena. Prema tome, poređe adekvatne reakcije postoji i jedna manje adekvatna.« (Freud, 1893 h, str. 36.)

U vezi ovog iskaza, od kručajalne je važnosti Trojdrovo mišljenje da je prva reč (ili bar prva relevantna reč u procesu civilizovanja) bila reč »pogrde«. Govoreći ovo, Trojd ovde podrazumeva nešto što je eksplisite tvrdio na drugom mestu: društveni odnosi su inherentno konfliktni.⁴⁾ Jedna kručajalna funkcija govora je, prema tome, da obezbedi odušak za našu agresivnost, što je uopšte bezbednije od svakog fizičkog nasilja. U jednom važnom smislu (za što Trojd na drugom mestu pruža teorijsko opravdanje) sukob prethodi i temeljenju je od saradnje.⁵⁾ Pošto je ovo već implirano u Trojdrovom iskušku o »pogrđnoj reči«, neko bi mogao reći da je Trojdrovo razumevanje jezika u izvesnoj meri slično Kalibanova u Seksapirovoj Oluj, jer Kaliban kaže Prosperu, »Ti si me naučio jeziku, a moj čar od toga! Jeste, što znam kako da psujem!« (čin 1, scena 2, stihovi 363-64).

Jezik nam omogućava da psujemo i dariva nas mogućnošću da naše neprijateljstvo prema drugima ispoljimo na relativno bezopasan način. Međutim, prema Trojdrovom videnu, u izvesnoj meri je nesretno to što često nismo spremni da primenimo lingvistički pogon za egrzorcizam našu agresiju zato što nismo spremni samima sebi da priznamo našu agresivnost (i šire, naš egoizam). Tako, agresivnost koju Trojd pokazuje naspram društva i naspram onih koje naziva »masama« potiče delimično i iz njegove netrpeljivosti prema njihovoj nesposobnosti da uvide i da izvedu njihovu agresivnost.⁶⁾ U meri u kojoj smo nespremni da priznamo našu agresivnost mi potsećamo, smatra Trojd, slobodu vlastitog govora i povredjujemo sebe potiskujući našu agresivnost umesto da je izrazimo našim govorom. Slobodan govor treba da dariva nas Kalibance cincie nas sposobnim da psujemo. Međutim, on to uvek ne čini; mi potiskujemo našu želju da psujemo zato što smo u velikoj meri — u prevelikoj — mi Kalibanci sa lošom savesti.

Naša loša savest je vidljiva u fenomenu čije i samo ime sugerise njegovu relevantnost za pitanje o slobodi govora — taj fenomen Trojd naziva cenzurom. Pojam cenzure Trojd najizrazitije koristi u svojim raspravama o sanjanju: cenzura objašnjava činjenicu da snovi moraju biti interpretirani — činjenicu da su snovi više »(prerušeno) ispunjenje (potisnute ili odtisnute) želje« nego što su »ispunjene želje« (Freud, 1900a, deo 2, str. 121, i deo 4, str. 160, po redu).

Odvelo bi me daleko izvan vidokruga mog argumenta da objašnjavam zbog čega su snovi cenzurisane; za moje je potrebe ovde dovoljno da napomenem što je u snovima cenzurisano. Cenzura snova usmernja je protiv stvari:

„koje su bez razlike poročne prirode, odbojne i iz etičke, estetske i socijalne tačke gledišta — stvarima o kojima se neko uopšte ne usuđuje da misli ili misli samo sa gađenjem. Ove želje, koje su cenzurisane i izobiljećeno izražene u snovima, jesu prve i najstaknutije manifestacije neobudnog i nemilosrdnog egoizma.« (Freud, 1916-17, lekcija 9, str. 142)

Dругim rečima, u našim snovima cenzurišemo upravo one stvari koje su činile da Kaliban toliko uživa u svome psovovanju.

Da bi metaforično cenzurisanje snova učinio razumljivim, Trojd poseže za analogijom, terajući nas da pogledamo književnu cenzuru koju nameće represivni politički rezimi da bi ograničili slobodu misli:

„Pokušaći da nadem socijalnu paralelu ovom internom događaju u duhu [to jest, cenzuri snova]. Gde u socijalnom životu možemo naći sličnu deformaciju psihičkog događaja? Samo tamo gde se radi o dve osobе od kojih jedna poseduje izvestan stepen moći koju druga osoba mora užeti u obzir. U takvom slučaju druga osoba će izobličiti svoje psihičke postupke ili, kako još kažemo, disimilirati ih. Ljubaznost koju upravljavaju svakodnevno jeste u velikoj meri dissimilacija ove vrste.«

... Slična se teškoća isprećuje pred političkim piscem koji onima na vlasti ima da saopšti nepoželjene istine. Ako ih predstaviti neuvjereni, vlasti će njegove reči potisnuti — nakon što su bile izgovorene, ako je njegova izjava bila usmena, inače, već unapred, ukoliko je nameravao da je stampa. Pisac mora biti svestran i u tom smislu izraz svoga stava mora da omekša i izobliči. Zavisno od snage i senzitivnosti cenzure, da on se oseća pruđenim ili samo da se uzdrži od izvesnih formi napada, ili da govori u aluzijama umesto direktnog obraćanja, ili mora svoje sporne izjave da sakrije pod prividno čednim plaštem.« (Freud, 1900a, deo 4, str. 141)

Kao što smo videli, Trojd se suprotstavlja književnoj ili političkoj cenzuri govora. Međutim, treba uočiti da se Trojdrova lična strategija opiranja cenzuri donekle razlikuje od strategije koju pripisuje »političkom piscu«: politički pisac »omekšava i izobličava izraz svoga stava, ... govori u aluzijama umesto direktnog obraćanja, ili... sporne izjave sakriva pod prividno čednim plaštem.« Nasuprot tome, sam Trojd više voli da je direktni nego da se vajno prilagodava maniru političkog pisa: on mačku zove mačkom, »izbegava ustupke kukavičluku« i odbija da »popusti na rečima«. Čovek je u iskušenju da kaže kako politički pisac mora da maskira svoju agresiju, da Trojd svoju više voli da objavljuje slobodno. Ova razlika između Trojda i političkog pisca važna je, jer ukazuje na implicitnu Trojdrovsku kritiku političke uopštice, kao sfere života u kojoj se agresija mora hipokritično umotavati. Na početku smo videli da Trojd sebe opisuje i kao liberalnog i kao apolitičnog; vredi uočiti da se obe ove karakteristike važe za Trojdrovom odbranu slobode govora. Trojdrov liberalizam je vidljiv u njegovom nastojanju kao braniocu slobode govora, no vrste govora kojom je u odbrani Trojd najviše zaokupljen i osnove sa kojih je brani, takođe svedoči i o njegovim apolitičnim tendencijama. Trojdrov psihoanalitička odbrana slobode govora, rekao bih, prikladna je pre svega govoru koji je temeljno ekstrapolitičan, možda čak i antipoličan.

FROJDIJANSKE OMAŠKE I SLOBODA GOVORA

Do sada smo videli da Trojd zagovara slobodu govora delom i zato što na nju gleda kao na relativno bezbedan odušak za našu agresivnost i egoizam. Na osnovu Trojdrove rasprave o cenzuri snova, postavio sam hipotezu da on na našu nespremnost da priznamo svoju agresivnost i egoizam, gleda kao na uzrok restrikcija slobode govora. Da bi proverio ovu hipotezu i da bih postigao njenu relevantnost prema politici, sada se okrećem analizi Psihopatologije svakodnevnog života i Šala i njihovih odnosa prema nesvesnom. Usredosređujem se na ova dela naročito zato što se preminentno bave jezikom onako kako ga koristi običan svet u »svakodnevnom društvenom životu: obični zdravi ljudi pričaju viceve i čine jezičke omaške. Pošto se ove knjige bave svakodnevnim životom, brojni Trojdrovi primeri u njima direktno su relevantni za pitanje oslobadanja govora od stega koje su često, i možda ordinarno, nametnute od političkog i društvenog života.

Trojd drži da su neke jezičke omaške rezultat naših svesnih nastojanja da potisnemo misli koje nam se javljaju; ova nastojanja, za užvrat, mogu da odraže našu prosudjivanja da su neke naše misli neprihvatljive u okviru našeg društva (ili bar izvesnim članovima našeg društva) makar što misli o kojima se radi mogu biti sasvim prihvatljive drugom, zamislivo boljem, društvu. Zbog ovoga je rasprava o jezičkim omaškama relevantna za slobodu političkog i društvenog govora. Trojd smatra da se neke omaške javljaju, kao reakcije protiv oficijalne vlastodržačke cenzure govora, a da se druge javljaju kao reakcija protiv manje formalne cenzure nametnute društvenim konvencijama. Jezičke omaške mogu da probiju cenzuru koju smo političkim i socijalnim uslovima navedeni sebi da nametnemo, i na njih se ponekad može gledati kao na protest protiv političkih i socijalnih uslova koji, verujemo, uslovjavaju cenzuru. U ovom smislu, za neke jezičke omaške se može reći da su relativne sa režimom ili društвom u kome se javljaju. Neke od naših omaških snova mogu navesti da indirektno izrazimo istine za koje se možda ne bi ustezali da ih otvoreno izjavimo pod vladavina i u društвima gde je dopuštena šira sloboda govora.

Trojd daje politički relevantan primer takve omaške. Navodeći prema svom učeniku Viktoru Tausku, on piše o gospodinu A. Jevreju koji se preobratio u hrišćanstvo da bi mogao da oženi svoju verenicu. U braku su dobili dva sina. Nekoliko godina kasnije, dok su bili na letovanju, shvatio je da je njegova gazdarica, koja nije bila svesna njegovog reli-

7. Trojdrova nemačka reč, inače korektno prevedena sa »-candidate« (neprivoran prev.), glasi FREIMÜTIGER (doslovno — »slobodoumno«). Prevod prikriva aluziju na slobodu u nemackom tekstu: sinovi gospodina A., koji su mogli da progovore slobodno i otkriju svoje jevrejstvo, jesu slobodni na način na koji gospodin A. sam to nije. Zapaziti takođe da je FREIMÜTIGKET sinova, suprotno — »fainheartedness« (»kukavičuk, prev.) [SCHWACHMÜTIGKET] čemu sam Trojd nije voljan da čini ustupiti, kako kaže.

8. Trojdrova nemačka reč, prevedena kao »more frankly« (iskrenje, prev.), opet je FREIMÜTIGER, i opet prevod prikriva aluziju na slobodu u nemackom, što ukazuje da su Austrijanci bili slobodniji kada su mogli otvoreno da se žale na svoje nemacke saveznike, nego kada to nisu mogli (prel. bešeški 7. gore).

9. Uporedi ovaj pasus sa onim na str. 108-18 iz CIVILIZATION AND ITS DISCONTENTS (Freud, 1930a, deo 5) u kojem Trojd opet raspravlja o nesprovodivosti zapovesti »ljubavi prema svome neprijatelju« (str. 110) i opet zastupa da »relativno malu kulturnu grupu... dopušta [agresivnom instinktu] odusak u formi neprijateljstva prema uljezima« (str. 114).

10. Prema Strachey-ovoj priredišćkoj napomeni, čini se verovatno da je gospodin N. bio Josef Unger (1828-1913), profesor prava i od 1881. predsednik vrhovnog suda. (Freud, 1905c, deo 2, str. 22).

11. Zapaziti da se lekar u Trojdrovoj šali uvek pomije kao »profesor«.

12. Vidi kod Jones-a (1953-57, vol. 1, str. 338-41). Trojdrovo unapređenje je odlagano od 1897 do 1901 i konačno je dobreno 1902.

13. Za Trojdrovo obilježje monarhije vidi takođe kod Schorske-a (1981, str. 189), koji nabrajaju »političke vrednosti koje je [Trojd] zadražao čitavog života«, govori o Trojdrovom prema dvoru i aristokratiji (1873, kao senior gimnazije, Trojd je ponosno odbio da skinie kapu pred carem).

14. U jednoj priredišćkoj napomeni, Strachey objašnjava da je preuzevšenost (»Serenissimus«, prev.) bilo »ime koje se uobičajeno nadjevalo dvorskim licnostima u komičarskim časopisima u Nemačkoj carinvi« (Freud, 1905c, deo 2, str. 88).

15. Ovaj je iskaz od dodatnog značaja u tome što ukazuje na egzaltarištu crtu koja se proteže u Trojdrovom vlastitom delu: Na kraju kraljeva, mašo je onih koji su zavisnost... mentalnih funkcija od telesnih potreba naglašavali više od Trojda.

16. U tom kontekstu, uputno je uporediti Džona Stjarta Mila sa Trojdom. U delu O SLOBODI (»Onliberty«) Mil, kao i Trojd, zastupa da su ljudi psihološki na dobitku od imanja i upražnjavanja slobode govora, no Milov argument razvoj intelektuata, dok Trojdrov psihoanalitički argument naglašava slobodnu igru koja se daje emocijama. »Najveća steta se čini onima... cilj je čitav MENTALNI RAZVOJ sputan, a njihov RAZVOJ zapašen, strahom od jeresi. Ko može izracunati šta sve svet gubi sa mnoštvom obecavajućih INTELEKATA kombinovanih sa bojažljivim karakterima koji se ne usuđuju do kraja da pre bilo koji odvražan, plahovit, nezavisan tok MISLI?« (Mil, 1961, str. 284, kurziv dodat). Ovaj se kontrast, naravno, ne važi za Trojdrov nepsihoanalitički, milovski argument za intelektualnu slobodom, koji je naročito prisutan u THE FUTURE OF AN ILLUSION (Budućnost jedne iluzije) (vidi ranije).

17. Za izlaganje o transformaciji katarza u psihoanalizu, vidi AN AUTOBIOGRAPHICAL STUDY (Autobiografska studija) (Freud, 1925/1924, deo 2-3, str. 19-31).

gionog nasleda, bila antisemita. Bojeći se da bi njegovi sinovi, »na svoj nepritvoran i čedan način odali pravu istinu ako budu čuli još malo od razgovora, pokušao je da ih privoli da napuste društvo saljući ih u vrt.«⁷ Ali on tada sam odaje svoje poreklo (makar što je njegova gazdarica, budući nije čitala Frojdove knjige, propustila tačno da protumači njegovod odavanje): »Rekao sam 'Idite u baštu, Juden (Jevreji)', brzo se ispravljajući u, 'Jungen' (klinci). Tako sam omogućio 'hrabrosti moga ubedenja' da bude izražena u parapraksi! [Freud, 1901b, deo 5, str. 92–93].

Dovoljno je jasno zbog čega se gospodin A. zabunio u ovom primeru: on zna da je po rođenju Jevrejin i zna da ne želi da njegova gazdarica to zna. Njegovo verovanje da mora da prikrije svoje jevrejsko poreklo samo svedoči o činjenici da živi u društvu u kome je mnogo antisemita: njegovo društvo pred njega postavlja neprivalične alternative odaavanja svog jevrejskog porekla bilo razotkrivanjem mimo svoje volje, bilo lažnim poricanjem. U slobodnjem društvu, u kome njegovo jevrejsko poreklo ne bi bilo tema, on ga može priznati, čak izjaviti, a da ne bude kažnjen zbog toga. Pozivanje gospodina A. na »hrabrost njegovih ubedenja« sugerira da njegova omaška očišćava protest protiv društva u kome on veruje da će biti kažnjen ako slobodno govoriti o sebi.

U brojnim drugim slučajevima, u stvari, Frojd eksplikuje da se na jezičke omaške može gledati na ovaj način, kao na protiv – reakcije i izrave ozloženosti političkom cenzurom, to jest, kao na političko potiskivanje slobodnog govora. Tako Frojd navodi primer profesora M. N., švajcarskog profesora u toku Prvog svetskog rata koji je bio simpatizer Saveznika, ali koji je bio sprečen švajcarskom neutralnošću da Nemce naziva nemčugama (*buches* – p. ev.). U toku predavanja švajcarski profesor je ispričao sledeće priču da bi to ilustrovalo:

»Radi se o nemackom upravniku škole koji je svoje učenike poslao da radi u vrtu i da bi ih potiskao da rade većim zalaganjem, pozvao ih je da za svaki grumen zemlje koji razbijaju, zamisli da razbijaju francusku lobanju. Svak put kada se reč »Nemac« pojavit će u njegovoj priči, N. je naravno sasvim korektno govorio »allemand« a ne »boche«. Ali kada je došao do ključnog delte priče on je upravniku škole stavio u usta sledeće reči: Imaginez-vous qu'en chague moches vous écrasez les crânes d'un Francias. Odnosno, umesto motte (francuska reč za grumen) – moche! [Freud, 1901b, deo 5, str. 72–73] Frojd navodi analizu ovog primera (opisujući je kao »veoma dobru«) koju je dobio od Dr. L. Cezzer (Czeszer) koji je bio i izvor priče:

»Bojazan da se počini politička indiskrekcija, možda i potisnuta želja da se upotrebi ubolicjena reč uprkos svemu – reč koju su svih očekivali – i resantan nekoga ko je rođeni republikanac i demokrat, prema svakoj restrikciji slobodnog izražavanja mišljenja – sve to je interferiralo sa njegovom glavnim intencijom da pruži akcentovano izlaganje ilustracije. Govorniku je bio poznat trend interferencije i on je, o čemu možemo samo pretpostavljati, mislio o njemu direktno pre nego je napravio jezičku omašku.« [Freud, 1901b, deo 5, str. 72–73]

Istina je doduše da rasprava o republikanskom resantimanu »prema svakoj restrikciji slobodnog izražavanja mišljenja« kod Frojda dolazi od njegovog informanta, reči nisu Frojdove vlastite. Kratko iza toga, međutim, sam Frojd pravi sličnu poenu braneci »slobodnog izražavanja mišljenja«. On to čini u raspravi o primeru u kome jezička omaška potčinjenog, dok nazdravlja svom pretpostavljenom, donosi do toga da ovaj u stvari ismeva svog pretpostavljenog. Frojdova analiza omaške dovodi ga do ovog zaključka:

»Da sam ja bio upravnik kome se ukazivala počasna ceremonija kojoj je govornik pridoneo omašku, verovatno bili razmisli o mudrosti Rimljana što su vojnici u generala, koji je uživo trijumf, dopustili da otvoreno, u formi satiričnih pesama, izraze svoju unutrašnju kritiku čoveka kome se odaje počast. [Freud, 1901b, deo 5, str. 82–83]

Mudrost Rimljana se ogledala u njihovom dopuštanju potčinjenima da otvoreno izraze njihov unutrašnji kriticišam prema pretpostavljenima. Uprkos sve Frojdove kritike »mase«, uprkos toga što on sam nije »demokrata«, ne može se oteti utisku da Frojd u ovom pasusu čini jednu opštiju tvrdnju: on implicira da su društva u kojima »mase« ili podanici mogu da otvoreno kritikuju svoje pretpostavljenje (bar povremeno, ako ne stalno), superiornija nad društvenima koja im odriču tu privilegiju.

Kasnije će objasniti zašto je to tako. U meduvremenu, međutim, trebalo bi da razmotrimo treći primer u kome Frojd raspravlja o slovnoj grešci pronađenoj u jednom austrijskom telegramu (poslatom kratko pre kraja Prvog svetskog rata), koja se odnosi na »aktivnu i prekinutu saradnju« između Austrije i Nemačke (Freud, 1901b, deo 6, str. 121, kurziv prevodioca). Frojd komentariše: »Samo nekoliko nedelja kasnije bilo je moguće da se nečije mišljenje o ovom 'uzajamnom poverenju' izrazi iskrene, i više nije bilo potrebe da se zaklon traži u gutanju slova (ili slovnoj grešci)« (Frojd, deo 6, str. 121.)⁸ Baš kao što reč može da zameni poželjniji čin u okolnostima kada je nemoguće delovati, tako i slovna greška može biti zamena za poželjnije slobodno izražavanje nečijeg stvarnog mišljenja o zbijanju, kada je ovo nemoguće ili je nepolitično.

Jedna stvar povezuje sve omaške koje smo ispitivali: sve one svedoče o agresivnosti njihovih počinitelja. Svaka omaška otkriva agresivnost koju socijalne okolnosti teraju ljude da prikriju. Gospodin A. aludira na svoje jevrejsko poreklo koje bi uvredilo njegovu gazdaricu; profesor N. na pada Nemce; potčinjeni ismeva pretpostavljenog; Austrij-

ski službenik izražava svoju frustraciju u terminima šaradnje Austrije sa saveznikom Nemačkom.

Ovi primeri, čini se, ne ukazuju samo na to da želimo slobodno da govorimo, već i na to što želimo slobodno da govorimo: vidljivo želimo da smo slobodniji nego što ćesto jesmo, da izjavimo istinu o našoj samousredrednosti (*self-centeredness*, prev.), makar što samousredredost svake individue nosi rizik dovođenja do sukoba između individua. Već sam naglasio da je Frojdovo isticanje konfliktognog karaktera ljudskih bića često mesto u njegovim kasnijim radovima, no ono je evidentno već i u *Psihopatologiji*. U razotkrivajućem pasusu, pridatom delu 1907. godine, Frojd daje sledeće započetje o sebi, proširujući ga zatim i na druge:

»To je kao da sam obavezan da sve što čujem o drugim ljudima poredim sa samim sobom; kada se moji licni kompleksi stavlju u stanje pripravnosti kada god druga osoba zaokupi moju pažnju. Ovo nikako ne može biti neka moja vlastita osobitost, pre će biti da se tu sadrži individu o načinu na koji shvatamo 'nešto drugo od nas samih' uopšte. Imam razloga da smatram da su drugi ljudi, u ovom pogledu, veoma slični meni.« [Freud, 1901b, deo 6, str. 24–25]

Ipak, ljudi ne samo što sebe porede sa drugima; oni takođe i ne žele da budu podređeni drugima. Frojdovo najopštije objašnjenje uzroka paraprakse pruža naročito relevantan dokaz o njegovom naglašavanju na ljudskom samoprvrdavanju:

»Kod zdravih ljudi, egoistička, ljubomorna i neprijateljska osećanja i impulsi, pritisnuti teškim bremenom moralne edukacije, često se koriste prolazne koje omogućavaju parapraksu, ne bi li našli nekakav izraz za svoju snagu koja nesumnjivo postoji ali nije priznata od strane viših mentalnih vršilaštava.« [Freud, 1901b deo 12, str. 278]

Prema Frojdovom gledištu, dakle, parapraksa ne svedoči samo o našoj želji da slobodno govorimo, već i o našem egoističkom karakteru. U meri u kojoj smo egoisti, samo ćemo se sa teškoćom prilagoditi steganima koje nam nameće socijalni život. Tako, parapraksa ukazuje da postoji subok između egoizma, koji karakteriše nas kao individue, i obzira prema drugima, koje politički i socijalni život od nas zahtevaju. U *Psihopatologiji* Frojd dva puta eksplikuje raspravljanja o ovom sukobu. U jednom pasusu on kritikuje konvencionalnu učitost: »*Od kada sam shvatit da sam često toboljnu simpatiju drugih ljudi pogrešno smatrao njihovim stvarnim osećanjima, osećam revolt prema ovim konvencionalnim izrazima simpatije iako, s druge strane, priznajem njihovu socijalnu korisnost.*« [Freud, 1901b, deo 7, str. 155]. U drugom pasusu, on zastupa da ljudi svoja nedopadanja treba da izražavaju otvoreno, pre nego da dopuste svojoj parapraksi da za njih izrazi njihova nedopadanja indirektno: »*Ovo je, bez sumnje, kazna (naime, to što se ljudi vredaju našim, tobolj nemernim, zanemarivanjem njih) za internu nepoštost ljudi što impulsima, koji bi sebi i drugima bilo bolje priznati ako se više nemogu kontrolisati, daju izraz jedino u pretekstu zaboravljanja, nevestiši i nemernog činjenja stvari.*« [Freud, 1901b, deo 9, str. 211].

Kazati da Frojd postulira sukob između vlastitih interesa individue i društvene kohezije, naravno, nije ništa originalno. Frojdov glavni razlog što je pisao *Civilizacija i nje manje* bio je da objasni izvore ovog sukoba, za koji je mislio da je glavni krivac za nezadovoljstva koja, kako je verovao, karakterišu civilizaciju. Pa ipak, izgleda da se Frojdov argument u *Psihopatologiji* razlikuje od kasnijeg argumenta iz *Civilizacije* u jednom važnom pogledu. *Civilizacija i nje manje* nastoji da pokaže zbog čega su manjkavala sva društvena uređenja, ali se posebno ne bavi razlikovanjem između društvenih uređenja; nasuprot tome, može se činiti da *Psihopatologija* ukazuje da će neka društvena uređenja – to jest, liberalna društvena uređenja, ona koja obezbeđuju više odušika za vlastite individualne interese i za želju za slobodnim izražavanjem – biti superiornija od drugih. Makar što i u *Psihopatologiji* Frojd implicira da sva društvena uređenja sputavaju individue koje ih sačinjavaju; ipak, ukoliko sva društvena uređenja ne izvode isti stepen sputavanja, i, ako su razlike u stepenu značajne, može postojati dobar frojdianski razlog da se liberalističko-društveni više ceni od neliberalističkog.

Istina je, doduše, da nam Frojd u *Psihopatologiji* ne daje puno toga za normativna uputstva. On nam ne kaže kako da postignemo revolntu između »revolta« protiv »konvencionalnog izražavanja simpatije« i uvažavanja »društvene korisnosti«; niti nam kaže kada bi trebalo se da »priznamo« naše neprijateljske impulse i kada i kako bi trebalo da ih »kontrolisemo«. Ipak, postoje evidencije u *Psihopatologiji*, koje ukazuju da Frojd podržava društvo u kome će se ljudi osećati slobodnijim da govore i postupaju poštano i otvoreno, shodno svojim vlastitim interesima, čak i uz rizik da bi to dovelo do više sukoba u društvu. Na drugom mestu, Frojd daje dobro objašnjenje svoje pozicije u argumentu koji izvodi u vezi ponašanja neurotičara (koji bi, sa smatram, on trebalo da je primenio na društveno poнаšanje uopšte):

»*Izvestan broj ljudi, suočenih u njihovim životima sa sukobima za koje se čini da su suviše teški da bi ih rešili, pobegao je u neurozni i na taj način izvuklo nesumnjivi, mada na dužu stazu preskup, dobitak iz bolesti. Šta bi ovi ljudi trebalo da čine ako je njihovo bekstvo u bolesti preprečeno indiskretnim psihoanalitičkim obelodanjivanjima? Trebalo*

18. Postoji jak razlog da se veruje kako je Frojd upotpeo bio upoznati i sa Aristotelevom POETIKOM i sa Bernejskim tumaćenjem iste. Frojdova biblioteka je sadržala dva prevoda POETIKE od ukupno svezga pet klasičnih grčkih knjiga (Trosman and Simmos, 1973, str. 679). Stavše, jedan od prevoda sadrži esej gde je – za osnovu uvezlo tumaćenje Jakoba Bernejsa Aristotelove teorije katarze. [von Berger, 1897, str. 73]; u eseu se dalje tvrdi da -kataristički tretman historije, koji su opisali lekari Jozef Brojer i Sigmund Frojd, vrlo je pogodan da se kataristički efekat tragedije učini razumljivim. [von Berger, 1897, str. 81]. Esej je prevod priča Frojdov poznanič, poznati klasičista Teodor Gompser, koji je Frojd izjavio da mu prevede neka dela Džona Stjauria Mila na nemacki i čije je žena, koja je jednom bila Frojdov pacijent, pokušala da iskoristi svoj uticaj da pogura Frojdovo željeno unapređenje na Bečkom univerzitetu (vidi Jones, 1953-57, vol. 1, str. 55-56, 340, i ranije rasprave). U svetu Frojdovog poznanstva se Gompser, pogotovo je, mislim, neverovatno da Frojd nije bio svestran gledista eminentnog klasičista, čijom se sestričnom ozemlju.

19. Zapazite da Frojdova reč, prevedena kao »repress-verdrängen«, ima zajednički koren sa Bernejsom reči koju sam preveo kao »supress-*zurückdrängen*«, razlikujući se samo po korišćenju drugačije prefikske.

20. Kazati da će reči same malo štete, znači, naravno, kazati samo pola od Frojdove priče. Istina je da pogrdne reči ne posležuju svoje primice onoliko koliko to čine fizički napadi, ali je podnako istinu (i barem jednaku važno) da pogrdne reči pomazu svojim izgovarama (ako u manjoj meri nego što bi im moglo pomoći fizičko napadanje neprijatelja).

FILOZOFIJA PSIHOANALIZE

bi da budu pošteni, priznaju instinkte koji u njima deluju, suoče se sa slobodom, bore se za ono što oni hoće, ili se odreknu toga; i, tolerantnost društva, koja će izvesno uslediti kao rezultat psihoanalitičkog prosvetovanja, pomoći će im u njihovom poslu. [Freud, 1910 d, str. 149–150]

Drugim rečima, Frojd zagovara liberalno društvo čiji će članovi prihvati meru u kojoj su Kalibanci i prestat da imaju lošu savest zbog toga. Za postizanje tog cilja, društvo mora biti prošvenceno psihoanalizom i dovedeno u stanje tolerancije – tolerancije prema činjenici da, ako su ljudska bića poštena prema sebi i drugima, ona će priznati da se jedno sa drugim moraju boriti za ono što žele. Za ovo društvo suštinski je slobodan govor; on osposobljava članove društva da tačno proglose zašto i zašta se bore. Nadalje, on ima i dodatnu prednost, omogućavajući im da se jedno s drugim bore a da fizički ne ozlede jedno drugo, tako što im obezbeđuje manje opasan, vebalni ekvivalent ratu.

ŠALE I NJIHOV ODNOŠ PREMA SLOBODI GOVORA

Isto kao i Psihopatologija svakodnevnog života, i Frojdovo delo Šale i njihov odnos prema nesvesnom, oba naglašavaju neizbežnost sukoba i korisnostgovora kao odušku za sukob. Svrhe šale, Frojd objašnjava na ovaj način: »Postoje samo dve... koje se... i same mogu podvesti pod isti naziv. To su ili neprijateljska šala (u svrhu agresivnosti, satire ili odbrane) ili obscena šala (u svrhu eksponiranja). Šale »omogućavaju satisfakciju instinkta (bilo požude ili neprijateljstva) pred preprekom koja mu stoji na putu« [Freud, 1905 c, deo 3, str. 97 i 101, po redu].

Frojdova rasprava o neprijateljskim instinktima je od posebne važnosti za moj argument, jer je to još jedna jasna prefikacija Frojdovog odnosa prema agresiju u Civilizaciji i njenim manama nekih 25 godina kasnije:

»Još od našeg individualnog detinjstva, i slično tome, još i od detinjstva ljudske civilizacije, neprijateljski impuls prema poznanicima su bili predmet istih restrikcija, iste progresivne represije, kao i naši seksualni nagoni. Još nismo tako daleko otišli da bi bili u stanju da volimo svoje neprijatelje ili da im podmetnemo i levi obraz kada nas udare u desni. Šta više, sva moralna pravila za restrikciju aktivne mržnje daju i danas najasniji dokaz da su originalno postavljena za malo društvo klana. U meri u kojoj smo mi svi u stanju da osećamo da smo članovi jednog naroda, mi sebe dopuštamo da ne postojimo većinu ovih restrikcija u odnosu prema stranom narodu. Pa ipak, u našem vlastitom krugu učinili smo neke napretke u kontroli neprijateljskih impulsa.« [Freud, 1905c, deo 3, str. 102]⁹

Ovi – napredci – se sastoje u zamenjivanju neprijateljskih dela neprijateljskim rečima i, zatim, u zamenjivanju ozbiljnih reči očigledno šaljivo neprijateljskim rečima:

»Kao što se Luhtenberg drastično izrazio: Tamo gde danas kažemo 'Iznite!' imali smo običaj da nekog čušnimo po uvetu. Brutalno neprijateljstvo, zakonom zabranjeno, zamenjeno je verbalnom pogrdom... Posto smo bili obavezni da se suzdržimo iz izražavanja neprijateljstva delima... razvili smo novu tehniku pogrde...«

Sada smo pripremni da razumemo ulogu koju šale igraju u neprijateljskoj agresivnosti. Šala će nam omogućiti da eksplotišemo nešmešno i u našem neprijatelju što inace, s obzirom na prepreku na putu, ne bi mogli da iznesemo otvoreno ili svesno; dakle, još jednom, šala će zavarati restrikciju i otvoriti izvor zadovoljstva koji su bili postali nedostupni. [Freud, 1905c, deo 3, str. 103]

Ukratko, Frojd tvrdi da nam šale psihološki koriste omogućujući nam da izrazimo neprijateljstvo koje bi, da nema šala, osećali da moramo da potisnemo.

Poličke implikacije Frojdove tvrdnje da nam šale koriste kao transporter za izražavanje neprijateljstva, očigledno su iz Frojdovih vlastitih primera. Počev od toga što je od izvesnog značaja da je savremena ličnost, čije šale Frojd često navodi, i sama je politička figura, alias »gospodin N.« kod Frojda.¹⁰ Gospodin N. je:

»Jedan od čelnika ljudi u Australiji, nakon važnog naučnog i javnog rada, sađa vrši jednu od najviših dužnosti u državi. Usudio sam se da koristim šale koje mu se prispisu, i koje sve u stvari nose isti pečat, pre svega zato što bi bilo teško naći neke bolje.« [Freud, 1905c, deo 2, str. 22]

Bez izuzetka, šale gospodina N., koje Frojd navodi, sve su uvredljive šale, ili »pogrde«. Agresija gospodina N. se mora izazvati u formi šala, objašnjava Frojd, zato što ga

»visoka pozicija koju zauzima onemogućava da ispolji (onako bezobzirno kako bi zelio) svoje (kritičke) sudove... izričići ih glasno... oni sudovi), zato u svoju pomoć uvođe šalu, što im garantuje kod slušaoca prijem na koji inace nekih moga da sadrže.« [Freud, 1905c, deo 3, str. 103]

Gospodin N. obeležava:

»Jaka sklonost ka pogrdi [koja je] držana pod kontrolom pomoću visoko razvijene estetske kulture. Uz pomoć šale... [njegovu] Inhibiciju je uklonjena... Satisfakcija [njegove] namere je učinjena mogućom i njena suspenzija zajedno sa fizičkim zaprečavanjem「koje bi bilo ukičujuće, izbegnuta je.« [Freud, 1905c, deo 3, str. 118]

Gospodin N. je javna ličnost koja ima »jaku sklonost ka pogrdi«, ali čiji visoki položaj... mu onemogućava... da je da oduška svojom pogrdi slobodno, »uprkos istini« koju njen izražavanje »možda sadrži«.

Primer gospodina N. je značajan za moj argument jer je on amblem javnog života kako ga Frojd uglavnom shvata i što se tiče njegove želje da vreda i što se tiče njegove nesposobnosti da otvoreno vreda. Prema Frojd, politički život nam pruža uzrok naše želje da iznesemo svoju agresivnost prema drugima, ali nas isto tako, često sprečava da tako učinimo, kako na rečima tako i na delima; posebno što politički život uzrokuje da podanici mrze svoje suverene, ali im i često otežava da izraze ovu mržnju.

Ove dve karakteristike političkog života su razotkrivene u dve politički najznačajnije šale koje Frojd pretresa. U

obe šale se podanik obraća suverenu, i obe omogućavaju podanicima da zaobidu restrikcije nad svojom slobodom govor i da indirektno učine kritiku suverena koju ne bi mogli da učine direktno. Prva šala se tiče odnosa lekara prema svom kralju:

»Kralj je blagozvolio da poseti hiruršku kliniku i našao na profesora koji je vršio amputaciju noge. On je sve faze operacije pratio glasnim izražavanjima svog kraljevskog zadovoljstva. «Bravol bravol dragi moj profesore! Kada je operacija bila gotova, profesor mu je prišao i u dubok način ga zapitalo: 'Da li vi-ši veličanstvo blagozvoljeva da odstraniš isto i drugu nogu?'« [Freud, 1905c, deo 2, str. 72–73]

Politička sadržina ove šale je evidentna: lekar mrzi što smatra da je kraljevo podrazumevanje njegovog podaništva kralju. Lekar međutim, ne oseća da je sloboden da direktno izrazi svoj resantiman; umesto toga on svoj resantiman izražava indirektno, praveći šalu, i time »čini da ga razumeju govoreci suprotno od onoga što misli, ali ne sme da kaže«. [Freud, 1905c, deo 2, str. 73]. Šala njemu, podaniku, omogućava da kritikuje svoga suverena uprkos njegove političke podredenosti suverenu; omogućava mu da zaobiđe cenzuru koja ima moć da ograniči slobodu govora podanika u vezi sa njihovim suverenom. U tome smislu, njegova šala je udarac nanet u ime jednakosti između podanika i suverena, u ime proširivanja slobode govora kako podanika tako i suverena.

Ova šala je od posebnog značaja zato što se tu može uočiti subjektivni, autobiografski razlog što je Frojd navodi. Sam Frojd je bio lekar koji je živeo u vremenju da je Hugo vremena bio nepravedno podreden monarhiji: verovao je da su politički uticaji iz Austro-Ugarske imperijalne vlade bili odgovorni za to što ga je promocija za profesora prvo zaobišla na Bečkom Univerzitetu¹¹ (a kasnije i za dodeljivanje titule).¹² Jedan od Frojdovih predavača mu je rekao nešto o »ličnim uticajima koji, čini se, rade protiv njega kod Njegovog veličanstva [misli se na carskog ministra obrazovanja, koji je bio opunomoćen da donosi odluke oko unapređenja na državnim univerzitetima] i savetovanje je Frođu da potraži lične protiv-veze?« [Freud, 1954, str. 343, pismo Wilhelm Fliesen-u od 11. 3. 1902]. Kada je njegovo unapredjenje najzad odobreno, Frojd je napisao da je to bilo »kao da je uloga seksualnosti lično priznata od strane Njegovog veličanstva, tumačenje snova odobreno od Ministarskog saveta i neophodnost psihoanalitičke terapije hysterije podržana dvotrećinskom većinom u Skupštini« [Freud, 1954, str. 344, pismo Fliesen-u, 11. 3. 1902]. Lekaru iz šale i Frojdu iz stvarnog života, zajednička je mržnja prema političkoj prepostavci da se o radu naučnika misli kao o nečemu što podleže sudovima, sve jedno da li odobravanja ili neodobravanja, političara.

O Frojdovom resantimanu prema podredenosti monarhističkog autoritetu i o potrebi da se on ublaži, ne moramo da zaključujemo samo na osnovu ove šale. On je svoje osporavanje kraljevog prava da vlada podaništvo učinio savršeno jasnim na drugom mestu u Salama:

»Mi, nemilosruč božjom, nadničari, služe, crnci, r'padžije... tako Lihtemberg počinje manifest [dalje ga i ne produžava] koji su stvorili ovi nesrećni – koji sigurno imaju više prava na ovu pompu nego što kraljevi i prinčevi imaju na njenu nemodifikovanu formu.« [Freud, 1905c, deo 2, str. 77]¹³

Frojdova analiza ove šale je od velike važnosti:

»Osoba kojoj je pitanje upućeno, bez sumnje bi voletela da tresne drznika koji se usudio da takvom aluzijom baciljagu na usponu o njegovoj dragoj majci. No, držnici je bio Njegov veličanstvo, koga covek ne može da tresne ili čak uvredi, ukoliko nije spreman za taj revans da plati cenu svojom citavom egzistencijom. Činilo bi se, prema tome, da se uvreda ima progutati u tisini. Ali, sretom, Šala je pokazala način na koji se uvreda može bezbedno uzvratiti.« [Freud, 1905c, deo 3, str. 104]

Sa govorom kao posrednikom, sagovornik Kraljevskog visočanstva nalazi odušak za resantiman koji oseća kao rezultat svoje podredenosti uvredljivom i »nepristojnom« suverenu. Samo zahvaljujući tome što može svoju kritičnost prema suverenu da preobradi u šalu, on je u stanju da proveti svoj kriticizam; on je u mogućnosti da u šali izgovori napad koji nikada ne bi mogao da izgovori ozbiljno. U ovom primeru, kao i u prethodnom, šala dopušta podaniku da zadovolji ozbiljnu želju da kritikuje svog politički prepostavljenog. U tome smislu, političke škole se mogu smatrati kao propusni otvor u naporu da se proširi politička sloboda govora ili, u svakom slučaju, kao kompenzaciju surogati zatećenih preovladujućih restrikcija slobode govora.

U svojoj glosi o podanikovoj doskočici Kraljevskom veličanstvu, Frojd još jednom iznosi jasno svoj stav:

»Tendenciozne šale su naročito pogodne da omoguću agresivnost kritike protiv osobe na užvišenim pozicijama, koje polazu pravo na autoritarnost. Šala tada predstavlja pobunu protiv autoriteta, oslobođenje od pritiska. Sarš karikatura leži u istom činilcu: mi im se smejemo čak i neuspeli, prosti zato što nam je,

kao merilo, važna pobuna protiv autoriteta.« [Freud, 1905c, deo 3, str. 105]

Tako, kao i politička kritika uopšte, šala je posrednik posebno za izraze nezadovoljstva neravnopravnosti odnosa između vladaca i onih kojima se vlada.

(nastaviće se)

21. Frojdovski argument u prilog slobode govora, koji sam ovde rekonstruisao, okrenut je, međutim, na glavu od strane Markuzea (1889). Za Frojda, slobodan govor je kompenzacija koja se daje podanicima zato što se podrazumeva nužnost da podanici im u slušaju [pošto je podanik opažaju ove poslušnosti neprijatno]. Za Markuzea, pošto se poslušnost ne treba uzeti kao nešto što se podrazumeva, slobodan govor je problematican: podanici ne bi trebalo da se zadovolje kompenzacijom koju im slobodno nudi pravo da govore, već, umesto loga, treba da prestanu da slušaju, podanici mogu i treba da zastave [parne] mašine represije. Markuze (1889, str. 115) kritikuje »nekonformizam i odstajanje na način koji ostavlja netaknute prave mašine represije u drustvu, koji čak ojačava te mašine zamenjući nad-pravnu i nad-personalnu i, prema tome, više autentične pozicije, sa satisfakcijom privatne i personalne pobune«. Kasnije se vratičem vezu između Frojdovog i Markuzeovog argumenta.

22. Isti argument je izveo Kant (1963, str. 10). »Samо neko... za očuvanje javnog mira ima brojnu i disciplinovanu armiju, može da kaže: 'Rasprialjav se kako god heče i o čemu god heče, jedino slušaj!«

23. Vredno je pomena da jedan Frojd sud u neurozi ističe u medicinskom kontekstu istu poenu koju Makalej čini u političkom kontekstu. »Iskušto nas uči da za većinu ljudi postoji granica preko koje se njihova konstitucija ne može povinovati zatevima civilizacije. Svi koji bi da budu plemenitiđuha no što im dopušta njihova konstitucija, postaju žrtve neuroze, bili bi zdraviji kada bi im bilo moguće da budu manje dobrili.« [Freud, 1905c, str. 91].

24. Vidi Cuddihy (1974, str. 121). »Prvi politički članak koji je Marks ikada napisao, o cenzuri, pojavio se februara 1843 u Svjetskom časopisu ANEKDOTA. Zanimljivo da se prvo Frojdovo veliko delo, koj se pojavilo krajem veka, TUMAĆENJE SNOVA, isto tako bavilo cenzurom.«